

Mekânsal Dönüşüm

Serkan ŞENEL

Mekânın önceki fonksiyonları ile yeniden yorumlanışında mekânsal adaleti sağlamak, mekânın fitratını korumaktır.

Mikroskopun icat edildiği günden bu yana bir raptiyenin başı dahi kendine ait bir mekâna sahiptir. Şu çok açık ki coğrafya hayatın önemli bir ögesidir çünkü yaşanmışlıklar ve şekillenmiş gündelik hayat pratikleri coğrafyanın üzerinde gerçekleşmektedir, başka bir yerde değil. Diğer bir deyişle, hayatın draması mekânın üzerinde oynanmaktadır, bu yüzden coğrafya hayattan ayrı bir parça olarak düşünülemez. Öbür yandan, mekân hayatın merkezindedir ve hayatın diğer öğeleriyle sosyal, ekonomik, ideolojik vb. yönlerden ikili ilişkilere sahiptir. Ancak, 1970'li yıllara kadar, coğrafya bu şekilde algılanmıyordu. Sosyal ilişkiler mekândan bağımsız olarak yorumlanmaktaydı. Bu çalışmada, mekânın önemi ve onun yeniden doğan rolü üzerine değerlendirilmelerde bulunulacaktır. Bunu yaparken çeşitli sorular bize yardımcı olacaktır. Örneğin, mekânın evvelki fonksiyonları nelerdi ve onun yeniden yorumlanışında Edward Soja, H. Lefebvre ve David Harvey'in görüşlerinin yeri nedir? Özellikle Soja'nın eseri olan "Seeking Spatial Justice" (Mekânsal Adaleti Arama) adlı kitap bu çalışmanın faydalandığı temel eser olacaktır. Bu kitapta, "adalet" terimiyle Edward Soja bizlere yeni ufuklar açmaya çalışıyor ve bunu yaparken mekân ve adalet terimlerini birlikte inceliyor, böylece O, mekânı sosyal olarak inşa edilme süreçleri üzerinden incelemeye çalışılıyor diyebiliriz.

Batı Üniversitelerinde Coğrafya bölümlerinin yoğun bir şekilde kuruluş tarihlerine baktığımızda 1870 ve 1920'li yıllar arasında olduğu gözümüze çarpmaktadır. Bu yıllarda, Coğrafya bilimine olan ilginin arttığından söz etmek doğru olacaktır. Geçmiş zamanlara dönüp baktığımızda, şu bir gerçek ki insanlar ulaşım ve iletişim bakımından birtakım coğrafik bariyerlerle karşı karşıyaydılar. Bu bağlamda İbn Haldun'un ünlü bir sözü vardır ve der ki: "Coğrafya insanın kaderidir." İbn Haldun'un bu sözü geçmiş zamanlar için düşünüldüğünde manasını bulmakla beraber, aynı söz bugünün dünyasında doğruluk payını büyük oranda yitirmektedir. Şöyle ki birtakım teknolojik gelişmeler yaşanmaya başlandı ve bunlar telgraf ve tren gibi ulaşım ve iletişim araçlarını meydana getirdi ki bu sayede insanlar kendilerinin kaderi olarak tanımlanan coğrafya ile mücadele edebilecek konuma geldi

Böylece devam eden teknolojik gelişmeler sayesinde insanların gözünde coğrafya yavaş yavaş

bir kısıtlama alanı olmaktan çıkıp aşılabilir bir hal pozisyonu aldı. Yazımızın başında da ifade ettiğimiz üzere mekân 1970'li yıllara kadar çok fazla öne çıkmadı. Bunu söylerken Soja'nın şu tespiti bizi haklı çıkartmaktadır: "20.yy'a kadar sadece kısa bir makale dışında ne bir küçük kitapçık ne de bir kitap mekânı özel bir başlıkla konu alacak kelimelerle karşımıza çıkmamaktadır." O'nun bu söyleminden hareketle mekân hususunda 1970'lere kadar bir sessizlik söz konusudur. Bunun bir nedeni de şu olabilir, genellikle geçmişin olaylarına bakıldığında meydana gelen olaylar mekânsal bir bakış açısından ziyade tarihi, politik ve sosyal yönleri itibariyle ele alınıp incelenmiş ve yorumlanmıştır denilebilir. Yine Soja'nın söyleminden hareketle şu söylenebilir ki 1920 ve 1970 arasında başta iki büyük dünya savaşı olmak üzere birçok siyasi olay yaşandı ve bu olaylar dünya çapında olmaları nedeniyle dünya üzerinde birden çok etkileri oldu, ancak coğrafyadan ayrı düşünülemeyen bu etkiler literatürde bekleneni veremedi. Daha açık söylemek gerekirse coğrafya-ekonomi, coğrafya-sosyal hayat ve coğrafya-politika üzerine

yazılmış ve gündemi mekân olan çalışmalara 1970'li yıllara dek pek rastlamak mümkün gözükmemektedir. Oysaki özellikle bu tür büyük olaylara coğrafyayı dâhil etmeden yorumlamak pek anlamlı gözükmemektedir. Bu bağlamda Edward Said şunları söylemektedir: "Hiçbirimiz coğrafyanın ötesinde değiliz ve hiçbirimiz coğrafyaya karşı mücadele etmekten de tamamen bağımsız değiliz." Tüm bunlar düşünüldüğünde mekân ve ona atfedilen önem tekrardan incelenmeliydi ve bu çaba 1970'li yıllarda yapılmaya başlandı. Bu yıllarda, tıpkı mekânın yorumunda olduğu gibi kültür, biyografi ve imparatorlukların yeniden yorumlanması gibi birden çok yeniden dönüşlere yani yeni yorumlanışlara rastlamaktayız. Bunun nedenine bakmak gerekirse tarihsel anlayıştaki 1950'li ve 1960'lı yıllarda edinilen yeni metot ve yöntemlerin geçmişin olaylarını yorumlamada tarih bilimine kazandırmış olduğu değişimlerdir denilebilir. Bu yapı çözüm veya sökülme sürecinin sonucunda, olayların geçmişte olduğundan farklı bir yöntemle yorumlanışına tarih çalışmalarında şahitlik etmek mümkün olmuştur. Buradaki amaç geçmişin

olaylarını içerik, yeni yaklaşımlar ve metotlar bakımından tekrar ele almaktır. Bu şekilde tarihçiler olayların sorun-salını bulup onu işleme fırsatı elde ederek nakilci tarihçilikten farklı bir anlayışa doğru yönelmişlerdir.

Mekânın yeniden ele alınıp yorumlanması da bu yeniden yorumlamalar sürecinde ele alınmaktadır ve diğer bazı sosyal bilimciler ile tarihçiler tarafından ilgi görmektedir. Ancak, mekânın yeniden yorumuna geçmeden evvel, mekânın terim manasını ve edindiği farklı anlamlardan bahsetmek biraz faydalı olacaktır. Batı

dünyasına baktığımızda mekân bir konteynıra benzetilmekte ve bir kap gibi algılanmaktadır. Bu kontekste yer kavramı durağan ve değişmez bir yapı olarak tanımlanmıştır. Bu perspektifi Newton'un, Galileo'nun ve Descartes'in çalışmalarında görmek mümkündür. Onlar, mekânı üç boyutlu yüksekliği, genişliği ve derinliği olan bir konteynır gibi ele aldılar. Bu konteynır kabın tüm yaşamışlıkları içinde biriktirdiğini ifade ettiler. Bu açıdan bakıldığında hayat ve mekân arasında karşılıklı olan bir ilişki görmek mümkün gözükmemektedir. Şöyle ki bu şekliyle düşünülen mekân kavramı sadece olayların bir depolanma merkezi olarak tanımlanmaktadır. Ancak, diğer bir mekân yorumu olan göreceli açıdan mekâna baktığımızda şunu görmekteyiz ki nesnelere ve yer arasında bir bağlantı vardır. Bu görüş nesnelere mekâna olan uzaklığı ve yakınlığıyla alakadardır. Burada esas olarak vurgulanan yakınlığın veya uzaklığın hissedilebilirliği ve göreceliğidir. Örneğin, bir odada arkadaşlarıyla oturan bir kişi telefonla bir başkasıyla iletişim halindeyken birlikte oturduğu arkadaşına kıyasla telefonda konuştuğu kişiye kendini mekânsal olarak daha yakın hissedebilir. Bu bağlamda denilebilir ki yakınlık nereden bakıldığına göre değişen bir kavramdır. İlhan Kaya'ya göre son zamanlarda mekân üzerine yapılan tartışmalar

şu şekilde kategorize edilebilir: insani, kantitatif, yapısal ve Marksist yaklaşımlar. Bunlara kısaca değindikten sonra tekrar ana konumuz olan Soja'nın kitabına odaklanacağız. Humanistik olan mekân anlayışı mekânın sadece matematik, uzaklık ve yakınlık olarak yorumlanması yönüyle nicel olan anlayışa karşıdır. İnsani mekân yorumunda öne çıkan daha çok insanlar ve yer arasındaki ilişkilerdir. O halde denilebilir ki nicel anlayış Pozitivizme yakınken insani olan perspektif mekânın ruhuna eğilmektir. Mekânın insani olan yorumunun ölçülebilirliği veya hesaplanabilirliği ile ilgilenmez. Yapısalcı anlayış ise sosyal ilişkileri zamanı durdurarak mekân üzerinde yorumlar. Onun amacı mekânın üzerinde zamanı durdurarak sosyal ilişkileri yorumlamaktır. Ancak, Yapısalcı belirli bir süre sonra farkına vardılar ki zamanı durdurarak sosyal ilişkileri yorumlamak mümkün olmamakta çünkü zaman sürekli ilerleyen bir mekanizmadır. Böylece onlar da zaman ve mekânı birlikte değerlendirmeye başlamışlardır. Son olarak Marksist yaklaşıma baktığımızda ise şu meselelere odaklanıldığını görürüz: mekân-güç, mekân-ideoloji ve mekân-kimlikler. Marksistlerin sorunlarında ekonomideki sistemin kapitalist oluşu vurgulanarak bu kapitalistliğin mekân ile olan net bağlantıları ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Örneğin, fabrikalar veya şirketler gerekli iş gücünü ve materyali buldukları yerlerde kurulmaktadır. Bu yüzden, onların çalışmasının ana hatları bu ikisi arasındaki bağlantıya odaklanır. Marksistlerin mekân yorumunda, şüphesiz Lefebvre'nin görüşü önemli bir yere sahiptir. Bu sebeple O'nun mekân hakkındaki görüşüne kısaca değinmeden geçmek olmaz. Lefebvre'ye göre mekân henüz tam olarak anlaşılmalıdır. Mekânı anlamak için onu hak ettiği şekilde doğru bir şekilde açıklamak gerekmektedir. O, iki tür mekân algısına odaklanır. Birincisi, gerçek mekân algısıdır ki bu binaları, sokakları veya mimari öğeleri kapsamaktadır. Bu bağlamda mekânların materyal elementleri ön plana çıkarken ikinci algıda yerin zihinde oluşan algısı üzerine odaklanılır. İlk olarak insanlar mekânları gözlemliyor ve daha sonra beyinlerinde o mekânı zihinsel olarak işaretliyorlar. Sonuç olarak, Lefebvre'ye göre bu soyut ve somut olan birleşmeden mekânın resmi insan zihninde tam oturmaz. İnsanların bir mekân hakkındaki algıları ve o yerdeki davranışları birbirinden farklıdır. Örneğin, insanlar evlerinde farklı, sokakta farklı ve iş yerlerinde farklı

davranışlar sergilemektedirler. Bu örnekler elbette arttırılabilir ama bizim esas gayemiz burada mekânlar ve insanlar arasındaki karşılıklı etkileşimin varlığıdır. Elbette insanlar arası ilişkileri mekâna indirgeyerek tamamen mekân odaklı bir yaklaşım sergilemek doğru değildir, ancak ne var ki bu tür ilişkileri yorumlarken de onu göz ardı etmek söz konusu olmamalıdır.

1970'li yıllara gelindiğinde mekân sosyal açıdan inşa edilmiş bir yer anlayışı görmekteyiz. Bu yıllara kadar coğrafyacılar daha çok yeryüzü şekilleriyle ve onların oluşturmuş olduğu kısıtlamalarla vs. ilgilenmişlerdir. Bu açıdan kavramları dönemlerine göre ele almak yerinde olacaktır. Günümüzde teknolojik imkânlarla coğrafyanın birçok engeli aşılmış olsa da hâlâ bu bariyerlerin bir kısmı devam etmektedir ama insanlar artık coğrafyanın bu kısıtlamalarından ziyade onun sosyolojik, politik ve ekonomik açıdan etkileriyle ilgilenmeye başlamışlardır. Soja'nın çalışması bu bağlamda örnek teşkil edecek bir çalışmadır. O'nun çalışmasında sosyo-mekânsal, mekânın adaleti ve

adaletsizliği, kentleşme ve küreselleşme gibi farklı kavramlara tanıklık etmek mümkündür. Bu kavramlar yardımıyla mekânsal dönüşümü irdeleyebiliriz. Soja'ya göre "mekânsal analizin bu kadar öne çıkmasının sebebi kentleşme ve kentleşmenin getirmiş olduğu bölgesel ekonomik habitatların sosyal gelişmelerin ana dinamosu olduğudur." İkinci Dünya Savaşı sonrası yıkılan birçok şehirde savaş bittikten sonra şehirlerin yeniden inşası süreci söz konusu olmuştur. Yeniden inşa edilen bu şehirlerin birçoğu kapitalist düzene göre inşa edilmiş ve şehirlerde çeşitli cazibe merkezleri oluşmuştur. Bugün şehirler iş gücünün ve materyallerin bir arada toplandığı yerler olmuştur. Mesela İstanbul'u ele aldığımız zaman bugün şehrin iş gücünü oluşturan birçok insan farklı yerlerden göç ederek gelip bu şehre yerleşmişlerdir. Bu şehrin sahip olduğu ekonomik habitatların insanlara sunmuş olduğu ekonomik fırsatlar sebebiyle daha iyi bir yaşam için insanlar bu tür metropolit şehirlere göç etmişlerdir. Bu bağlamda Edward Soja mekânların adaleti hususuna dikkatimizi çekmektedir. David Harvey'in analizlerine baktığımızda kentsel sistemde gelirin dağılımına baktığımızda bu bölgeden bölgeye farklılık arz etmektedir. Bu eşitsizliğin ortadan kalkması için bölgesel olarak eşit yatırımlar gündeme gelebilir, ancak şu unutulmamalıdır ki özel konumu itibarıyla İstanbul gibi

şehirlere yapılan yatırımlar diğerlerine kıyasla daha fazla olabilir. Yine bu noktada da aslında mekânın, yerin önemini açıkça görmekteyiz. Her bir mekânın kendine ait özelliklerinin olduğu göz ardı edilmemelidir. Soja bazı şehirlerin politik açıdan şekillendirildiklerini ilave ediyor. Örnek vermek gerekirse bazı şehirlerin milletvekillerinin daha çok olduğu ve buna bağlı olarak o şehirlere yatırımın daha çok yapıldığına vurgu yapıyor. Böyle olduğunda adaletsiz yatırımların söz konusu olduğunu bize iletiyor. Bunlara örnek vermek gerektiğinde ulaşım ve alt yapı eşitsizliği göze çarpmaktadır. Halkı yoksul olan bölgeler bu tür imkânlardan yoksun veya asgari düzeyde faydalanmaktayken halkı zengin olan bölgelerin insanı bu fırsatlardan daha çok faydalanmaktadır. Tabi bu aynı zamanda sosyolojik bir durumu da beraberinde getirmektedir. Şöyle ki kırsalda veya izole edilmiş bölgelerde bu tür

faaliyetlerden mahrum kalan insanlar bir hak arama çabasına başlamışlar ve bu da demokrasi açısından olumlu bir adım olmuştur. Bunu somutlaştırma adına Soja bize Los Angeles örneğini verir ve orada metro sistemlerinin, otobüs duraklarının ve alt yapıların daha organize bir halde olduğunu söyler. Her bölgenin kendine ait özellikleri olabilir ama belediyelere düşen görev fırsatları eşit dağıtmak olmalıdır. Bu şekilde her ne kadar eşitsizlik devam etse de bu minimum

seviyede olacaktır. Sonuç olarak mekânın yorumlanması bölgeden bölgeye değişiklik göstermektedir. Açıkça ifade edildiği üzere mekân sosyo-mekânsal perspektiften bakıldığında bir konteynirden ve bir kaptan elbette farklıdır. Bütün yaşanmışlıkları üzerinde barındırır ve onlarla karşılıklı etkileşim halindedir. Örneğin, Urfa'da H.z İbrahim Peygamber makamını ele aldığımızda birçok insan bu yeri ziyaret ediyor ve gerek Balıklı göl'de gerekse onun etrafındaki alanda vakit geçiriyorlar ve orada bulunmaktan hoşnut oluyorlar. Bunun altında yatan esas sebebe baktığımızda bu tür yerlerin insanlar için bir anlamının olduğu ve insanların mekân-insan arasındaki oluşan bu bağa kayıtsız kalamadıkları ortadadır. Bu örnekten de anlaşıldığı üzere insan ve mekân arasında karşılıklı etkileşim hali daima mevcuttur. Lefebvre'ye göre bizim biyografilerimiz sosyal, bireysel ve geçici olduğu kadar aynı zamanda mekânsaldır. Bu bakımdan her ne kadar coğrafya bilimcilerin bir kısmı bir takım ölçmeler, hesaplamalar ve haritalandırmalar yönüyle mekânı bize sunmaya çalışsalar bile onun sosyal yönünü arka plana atamayız.

1980'li yılların sonundan itibaren artık coğrafyacılar sosyal teorinin kültürel çalışmalarda yer almasıyla birlikte mekân ve kimlik arasında bağlantı kurmaya başlamışlardır. Türkiye özeline baktığımız zaman bu mekân ve kimlik arasındaki bağlantı daha çok gün yüzüne çıkar ve şu sorularla somutlaşır: "Türkiye'nin neresindensin, hangi şehir, memleket neresi, köyün neresi" gibi. Böylece insanlar mekânlar, şehirler üzerinden kimlikleri yorumlama eğilimleri gösterirler. Elbette coğrafya, bulunulan iklim her bölgenin insanının yeme içme şeklerinden davranışlarına kadar etki eder. Bu bakımdan David Harvey mekânın sosyal olarak oluşturulmuş bir yapı olduğunu söyler. Harvey'den hareketle şu söylenebilir ki mekân gündelik hayatın içinde

sürekli yeniden üretilen ve aktarılan bir yapıdadır. Bunlardan başka Yunus Uğur'un 17. yy. Osmanlı Edirne'si çalışmasına baktığımızda da mekânsal kimliğin tanımlanışının farklı bir örneğini görürüz. O'nun çalışmasında mahallelerin etnik ve dini açıdan dağılımını görürüz ve bu dağılımda mahalleler arası ilişkiler yer-statü, din-mekân ve iş-mekân-din olarak birbirine bağlanmaktadır. Uğur bazı örnekler vererek bunu anlamımızı sağlar. Örneğin, bazı insanlar sarayın etrafında oturmaktadırlar, ancak onlar kendilerinden uzak bir mahalledeki insanlarla bağlantı halindedirler çünkü aynı etnik kökenden gelen bu insanlar iş, statü veya saraya yakın olma gibi sebeplerden ötürü farklı mahallelerde oturmak durumunda kalmışlardır. Denilebilir ki o gün için bir otobüs hattı konulması söz konusu olsa bu hat mutlaka bu iki bölge arasında gidip gelecektir. Bu örnek açıkça göstermektedir ki mekân aynı zamanda ikametgâh şekillerini de etkilemektedir.

Sonuç olarak birden fazla mekân tanımları yapmak mümkündür. Mekânın yeniden yorumlanması farklı yorumlara kapı açmakta ve insan ufkunu bu bakımdan genişletmektedir. Şehirlerin özellikle İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra yeniden şekillenmesi ile bu tür farklı tanımları yapabilmek mümkün olmuştur. Mekânın kritiğini yapmak tarih ve tarih bilimi açısından yeni ufuklar açmıştır. Günümüzde kendisini sürekli yenileyen ve sürekli gelişen şehirlerle karşı karşıyayız. Şehirlerde meydana gelen sosyal süreçleri anlamamız adına mekânın doğru yorumu önem arz etmektedir. Bu bakımdan mekânları özne bölgeleri nesne olarak kabul edersek ve her bir nesnenin ve her bir öznenin kendisine ait özelliklerini göz önünde bulundurursak mekânsal ilişkilerin birbiriyle etkileşimini doğru bir şekilde anlayabiliriz.

KAYNAKÇA

Charles W. J. Withers, Place and Spatial Turn in Geography and History, *Journal of the History of Ideas*, Volume 70, Number 4, October 2009.

D. Massey, Power Geometry and a Progressive Sense of Place. In J. Bird (Ed.), *Mapping the Futures : Local Cultures, Global Change*, London: Routledge, 1993.

Edward W. Soja, *Seeking Spatial Justice*, University of Minnesota Press, London 2010.

Edward Said, *Culture and Imperialism*, New York, 1993, p.7

Henry Lefebvre, *The Production of Space*, Cambridge, 1991.

İlhan Kaya, Debates over Space in Geographic Thought, *Journal of Thinking*, Number 4.

Nuri Yavan, Batı Coğrafyası Geleneği Üzerine, İçinde E. Bekaroğlu ve A.R. Özdemir (Bir Disiplinin İç Dünyası: Modern Türk Coğrafyası Üzerine Söyleşiler, ss.17-51, İdil Yayıncılık, İstanbul 2004).

Nigel Thrift, *Space Theory, Culture & Society*: SAGE Publications, London, 2006).

Yunus Uğur, "The Historical Interaction of the City with Its Mahalles: Ottoman Edirne in the Late Seventeenth and Early Eighteenth Centuries, İstanbul, Boğaziçi Univ, Tarih Bölümü, 2014.